

MEHMED MANSUR EFENDİ'NİN ERMENİ RAPORU VE DEĞERLENDİRMESİ

Akmandar DEMİRCİ*

Özet

Tarihimize “*Ermeni Meselesi*” ya da “*Ermeni Sorunu*” olarak geçen ve günümüzde de varlığını “*Ermeni Soykırımı*” olarak sürdüren, Batılı emperyalist devletlerin liderliğinde ve onların teşvikleri ile başlayarak devam etmekte olan Anadolu toprakları üzerindeki Ermeni ihtirasları konusu çok işlene gelmektedir. Bu meselenin tarihi literatüre girişi aşağıda da teferruatlı bir biçimde anlatılacak olduğu gibi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra olmuştur. Bu süreçten sonra bu meselenin git gide bir “devlet meselesi” halini almasından itibaren adı geçen dönemde özellikle II. Abdülhamit zamanında meselenin çözümlenmesi için Mabeyne birçok layiha ve raporlar sunulmuştur. Bunlardan birisi de ünlü Osmanlı müellif ve bürokratlarından Mehmed Mansur Efendi’nin 7 Şaban 1310 (24 Şubat 1893) tarihli layihasıdır.

Mehmet Mansur Efendi layihasında, Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni olaylarının başlangıcını Yunan İsyanlarına kadar götürerek, Ermenilere yeni okullar açma hakkının tanınmasını ve bu okullarda özellikle Fransız papazların ders vermesine izin verilmesinin ileride gerçekleşecek olaylara zemin hazırladığını söylemektedir.

Mehmet Mansur Efendi Ermeni coğrafyasını, Ermenilerin ruh durumlarını, daha sonra da büyük devletlerin Ermeni politikalarını, birbirleriyle olan ilişkilerini bu devletlerin Ermenilere yaklaşım tarzlarını belirttikten sonra Osmanlı Devleti’nin varlığını sürdürmesi için izlemesi gereken politikayı tespit etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ermeniler, Ermeni Meselesi, II. Abdülhamid, layihalar, Mehmed Mansur Efendi.

ARMENIAN REPORT AND EVALUATION OF MEHMED MANSUR EFENDI

Abstract

Our history, "Armenian Question" or "Armenian Issue" its existence last, and today the "Armenian Genocide" is continuing, under the leadership of the Western imperialist states and Armenian ambitions issues on the Anatolian lands continues, starting with the incentives are becoming very committed. The date of entry in the literature of this matter in a manner as will be described below also sophisticated, 1877-1878 was after the Ottoman-Russian War. After this process to go on a go of this issue, "state matter" In the last period, especially since the name of the receiving state. Mabeyn several memorandum and reports are presented to resolve the issue Abdülhamit II. One of these famous writers and bureaucrats of the Ottoman Mehmed Efendi Mansur 7 Shaban 1310 (February 24 1893) is dated pleadings.

Mehmet Mansur Efendi pleadings, taking up to the start of the Armenian incidents in Ottoman Empire, the Greek revolt, which say that the Armenian to there cognition of the right to open news schools and paved the way for particular events will occur in the future that allowing the teaching of the French chaplain in these schools.

Mehmet Mansur Efendi Armenian geography, Armenians mental status, then the largest state of the Armenian policies, after specifying relationships of style approach to the Armenians of the states with each other has identified the policies to follow to maintain the existence of the Ottoman Empire.

Keywords

Armenians, Armenian Question, Abdülhamid II, Pleadings, Mehmed Mansur Efendi.

* Dr., Araştırmacı, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, akmandar@gmail.com.

GİRİŞ

Daha önce Roma ve Bizans toprakları üzerinde ve hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Türklerin Anadolu'yu fethetmeleri ile birlikte, Selçuklu ve Osmanlı toprakları üzerinde ve onların hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hatta Anadolu'nun fethinde Türklere yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde Ermeniler Türklerle iç içe, yan yana ve birlikte dostça yaşamışlardır. Ermeniler, Türk kültüründen etkilenmişler ve gönüllü olarak Türkçe konuşmayı öğrenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin yenildiği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Osmanlı vatandaşı olan Ermeni Patriği Nerses Varjabedian Rus karargâhına gidip Grandük Nikola'ya şu tekliflerde bulunmuştur: Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgali. Bu olmazsa Ermenilere muhtariyet verilmesi, bu iki teklif de olmazsa Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine reform yapılması ve reformlar bitinceye kadar Rus işgalinin devam etmesi.¹

İşte Türk-Ermeni dostluğunu bozan ilk önemli resmi ve diplomatik adım bu olmuştur. Hangi gerekçe ile olursa olsun hiçbir devlet, hiçbir kanun Nerses'in kendi devleti aleyhine düşmandan talepte bulunmasını hoş karşılamaz. Bu hareketin adına en hafif ifade ile "ihamet" denir. İlk iki teklifi Grandük Nikola bile ağır bularak reddetmiş ve sadece sonuncu maddeyi, 1878 Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesine koydurmuştur. Düşman generalinin bile Osmanlı'ya reva görmediği bu iki teklifi, Osmanlı tebaası ve Ermeni Cemaatinin dini lideri Patrik Nerses'in yapmış olması, Ermeni Sorununun içyüzünü açıklamaya yetmektedir. Patrik Nerses, yaptığı bu ihametle de yetinmeyerek, ayrıca Piskopos Kirimyan ve kendi sekreteri Minas Çeraz'ı Ermenilerin temsilcisi olarak kongreye katılmak üzere Berlin'e yolladı. Kirimyan, Berlin'den önce Roma'ya, Paris'e ve Londra'ya uğramış, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Buarada, Piskopos Narbeye, Rusya'nın desteğini temin için, Saint Petersburg'a uğradıktan sonra Berlin'e gitmesini söylemiştir. Sonuçta Kirimyan ve Narbey, Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesiyle sadece Doğu Anadolu'da ıslahat yapılmasını sağlayabilmişlerdir. Böylece büyük hayallerle gittikleri Berlin'den umduklarını bulamadan geri dönmüşlerdir.²

Osmanlı Devleti'nin en kritik anında ve Şark Meselesinin halledilebilecek bir noktaya geldiği bir sırada, Ermeni patriğinin ve cemaatinin gayretlerine, diplomatik faaliyetlerine ve ayrıca Londra'nın, özellikle Başbakan Gladstone'un desteğine rağmen Ermeni istekleri kabul edilmemiştir. Yalnızca Ermeni azınlığı lehine imtiyaz verilmesi ve ıslahat yapılması

¹ Cevdet Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, İstanbul 1986, s. 3 vd.

² Bayram Kodaman, Ermeni Macerası, Isparta 2001, s. 4.

istenmiştir. Buna rağmen, Ermeniler, şanslarını zorlayarak tarihi, coğrafi, siyasi ve sosyal koşulları ters yüz etmeye çalışmışlardır.

Başta Patrikhane ve Kiliseler olmak üzere, diğer bütün dini kurum ve kuruluşlar yine başta Patrik Nerses, Piskoposlardan Kırımian ve Narbey olmak üzere her seviyedeki din adamlarının faaliyetlerine rağmen, 1878 Berlin Kongresi'nde arzu edilen bağımsız Ermenistan hedefine varılamamıştır. Bunu Ermenilerde anlamış olmalıdır ki, 1880'lerden sonra dini örgütler ve din adamları destek kuvveti olarak arka planda kalmayı, sivil, siyasi ve milli teşkilatları ve kişileri ön plana çıkarmayı kararlaştırmışlardır. Nitekim 1887 Hınçak Cemiyeti, 1890'da Taşnak Cemiyeti kuruldu. Ayrıca gazete ve dergiler, yani basın yoluyla propaganda devreye sokuldu. 1890'dan itibaren de silahlı çeteler, terör örgütleri ve silahlı propaganda eylemleri faaliyete geçti.³

Bu Ermeni faaliyetlerinin önlenmesi için II. Abdülhamit'e birçok layiha sunulmuştur. Bunlardan birisi de Şura-yı Devlet üyesinden Mehmed Mansur Efendi'nin layihasıdır.

1. MEHMED MANSUR EFENDİ

Maârif ve hamîyyet erbabından çalışkan bir zât olup mektep muallimlerinden olan babası Kolonyalı Abdullah Efendi'nin Manastır'da muallimliği esnasında Manastır'da doğmuştur. İlk tahsîlini ikmalden sonra İstanbul'a gelerek Rumca ile eski Yunan dilini bilmesinden dolayı Bâb-ı Âlî Terceme Odasına me'mur oldu. Bu sırada İngiliz meşhur şarkiyatçısı Redhause'dan Fransızca'yı tahsîl ettiği gibi biraz da İngilizce öğrendi. Resmî me'muriyeti esnasında yükselerek Devlet Şûrası âza muavinliğine tâyin olunmuştur. Bu me'muriyette iken emekliliğe ayrılarak Gebze'de oturmağa başlamıştır. 1314 (1897) tarihinde vefat edip Çoban Mustafa Paşa Camii kapısı karşısında defnedildi. Avrupa'nın gelişmiş dillerini inceleyerek her memlekette bilim ve fennin gelişmesi için öncelikle millî dilin gelişmesinin gerekli olduğunun tespit etti. Bundan dolayıdır ki, o tarihte Tıp mektebindeki Fransızca yapılan öğretimin aleyhinde yapılan çalışmaların içinde yer almıştır.

Eserleri :

- 1 — (Meşhur İskenderiye Kütüphânesine Dair Risale-i Târihiye). Basılmıştır.
- 2 — (Rum Fetretine Dair Tarih). Birinci cüz'ü basılmıştır.
- 3 — (Memalik-i Osmaniye'de İnhisar-ı Tababet). Fransızca olup basılmıştır.
- 4 — (Esrâr-ı Farmason)
- 5 — (Ehl-i Salîb Vak'ası).
- 6 — (Tevrat ve İncil İhtilâfatı).
- 7 — (Servet-i Millîye).

³ Bayram Kodaman, a.g.e., s. 5.

8 — (Umûr-u Mâliye). Yazma bir nüshası Yıldız Kütüphanesinde dir.⁴

2. MEHMED MANSUR EFENDİ’NİN ERMENİ SORUNUNA DAIRLAYİHASININ TRANSKRİPSİYONU⁵

Malum-ı ali buyurulduğu vechle devlet-i aliyyenin şimdiye kadar uğradığı zayıat ve telafatın heman kaffesi hukuk-ı seniyyesinin gasb eylemek için müterassıd-ı fırsat olan hüsemayaleniyyesi tarafından edilen teşebbüsât ve hareketin neticesi olup ara sıra derun-ı memalikte zuhur eden bir takım hareket-ı bağıyanenin çoğu dahi ya tohum fesadı evvelce hüsama-yı devlet tarafından ekilmiş veyahud zuhurundan sonra devam ve iştidadına yine anlar tarafından cehd ve ikdam edilmiş olduğu celi ve aşıkardır. Büyük devletlerden bed’ ile küçük hükümetlere ve hatta bazı tevaif-i hakire ve zelileye varıncaya kadar bunların heman kaffesi birer vesile ve bahane ile devlet-i aliyyeyi zarar eylemek azm-i katisinde bulunub bunlardan çoğunun ahvali ile tasavvurat ve teşebbüsâtı malum olduğundan işbu varakparede bunlara dair tafsilat beyanından sarf-ı nazarla fakat muharebe-i ahire akibinde düvel-i muazzama murahhaslarından ibaret olarak Berlin’de akd olunan Meclis-i Mahsus’daceryan eden mübahasat ve müzakerat neticesinde verilen karar bi’z-zarure Devlet-i Aliyye murahhasları tarafından dahi kabul edilmiş olduğundan ekallyirmibeş otuz sene geçinceye değin Devlet-i aliyyenin hukuk-ı seniyyesine hiçbir taraftan dokunulmayacağı melhuz ve binaberin işbu muharebeden dolayı zuhur eden zayıatın telafı mafetle bir dereceye kadar hal-i sabıkın iadesi içünesbab-ı lazımanın istihsaline meydan kalacağı memul ve muntazım iken işbu mutallebin husulü içüntedabir-i mukteziye icra olunmazdan evvel yeniden bir takım düşmanlar defan zuhur edib bunlardan bazıları dindaşları olan devletlerin himayet ve muavenetlerine istinaden memalik-i devlet-i aliyyeden bir kısmını ayırıp kendilerine mahsus bir hükümet ihdas ve bazıları dahi hükümet-i seniyyenin idare-i hazırasını esasen tağyir edib dil-hahlarına muvafık bir surete ifrağ eylemek adem-i katisinde bulunuyorlar ise de bunlar hod be hod icra-yı merama muktedir olmadıklarından Avrupa devletleri meyanında sahib-i hükm ve nüfuz olan bazı devletlerin inzıam-ı rey ve muavenetlerini istihsal eylemek garızıyla bir takım tedabir-i iblisanenin ittihaz ve icrasına kıyam eylediler.

Devlet-i Aliyye’nin şu düşmanları meyanında müfsid ve mefsed görünen Ermeni taifesi olub bunun bu yolda olan teşebbüsâtı ise zann-ı acizaneme göre Devlet-i Aliyye’nin öteden beri hasmı olan büyük devletlerin müdahalat ve tecavüzatına muadil olduğundan bu babda bir an evvel tedabir-i mukteziyenin ittihaz ve icrasına teşebbüs edilmeyecek olur ise

⁴Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C 3, İstanbul 1975, s. 105-106.

⁵BOA, Y. EE. 8/24.

bi'l-ahare Avrupa devletleri tarafından müdahale olunacağı emsali delaletiyle sabit bir keyfiyet olduğundan bunun ahvalı ile tasavvurat ve teşebbüsüne dair olan bazı tahkikat ve mütalaat-ı acizaneminber-vech-i zir arz ve beyanına cüret eyledim şöyle ki;

Ermeni taifesinin vatan-ı aslisi addolunan Ermenistan kıtaası ne deniz ve ne de büyük nehirler veyahud gayet yüksek ve sarp dağlarla mahdudolmayubheman her bir tarafı açık olduğundan eramine-i kadimeden beri şarkdan garba hicret eden kabail-i muhtelifle ile ara sıra yek diğerinin mal ve mülkünü zapt eylemek için her iki taraftan dahi sevk olunan büyük ve küçük ordular tarafından defaatle zapt ve istila ile seknesinin emval ve eşyası nehb ü garet edilmiş olduğundan o havali ahalişi yek diğerini müteakib zuhur eden düşmanların tecavüzatına mani olabilecek bir hükûmet-i muntazamanın teşkil ve tesisine kudred-yabolamayıp müddet-imedide mütegalibeden birine tabiiyetle diğer bir galibin zuhuruna değin anın zir-i idaresinde bulunmuş ara sıra takarrur ve tahakküm eden bazı rüesanın ikdamıyla teessüs eden hükûmetleri dahi bir aralık gereği gibi kesb-i cesamet ve ehemmiyet eylemişler ise de zühur-ı İslam'dan evvel Acemler ve Romalıların tecavüzat-ı mükerreresine mukabele ve müdafaadan aciz kalıb encam-ı kârdacüziyat kabilinden olan bazı avarızdan dolayı münkarız olduğundan ezmine-i kadimede müddet-i medide icra-yı hükümet eylemekle tefahür eden şu Ermeni taifesi ne edebiyat ve maarife ve ne de sanayi-i nefiseye dair şayan-ı takdir ve Tahsin bir eser bırakmadığı gibi bunun vukuat-ı tarihiyesi dahi henüz layıkıvech üzere zapt ve tahrir kılınmamıştır.

İşte hadd-ı zatında hakir ve zelil olduğu halde bir müddetten beri kendini dev aynasında görmeğe alışmış olan şu Ermeni taifesi öteden beri hamileri bulunan bazı devletlere müracaatla onların himayet ve muavenetleriyle Memalik-i Osmaniye'de başkaca bir hükûmet ihdas ve tesis eylemek azm-i katisinde bulunub işbu gazez ve maksadının teshil-i husulü için galiba Rum fetretinin zuhuruna ümit ve vasıta olan Eteryâ nam Rum cemiyet-i hafiyesi misüllü bir cemiyet-i hafiyesi olub anın vasıtasıyla icra-yımafiü'z-zamire devam ve ikdam etmekte olduğu reviş-i halden istidlal olunmakta ise de işbu Ermeni cemiyeti hafiyesinin tasavvurat ve teşebbüsâtı'ı't-tabi' sair ehl-i fesadın gazez ve takassudları gibi mektum tutulduğundan bu maddeye dair henüz malumat-ı kafiye istihsaline dest-res olunamadı şu kadar ki müteveffa Üçünçü Napolyon'un imparatorluğu ilan olunmazdan evvel üç zattan ibaret olarak Paris'te teşekkül eden idare-i ma'arifetezasından Lamartin nam zat sair bazı vükela ile beraber Ermeni mektebi talebesinin imtihanında hazır bulunmak üzere davet olunub huzurunda mekteb müdürü tarafından irad olunan nutukta “ *Ermeni milleti istiklal-i kadimini kazanmak için Fransa devletinin himayet ve muavenetine muntazırdır*” ibaresi sahatenzikr ve beyan kılınıb bazı muamelat-ı sarrafiye ile ticariyeden dolayı ekser vükela ve rical-ı devlete mensubiyetleri olan ve ale'l-husus oldukça ilm ü marifet sahibi olub Mithad Paşa'nın müsteşar-ı hassı Odyan Efendi ile Adliye Müsteşarı Vahan ve Çamiç Ohannes Efendi ve Tengirdlardan Ohannes Efendi ve Yaver Paşa ile emsali Ermenilerin ara sıra kullandıkları

lisanları ile Fransa ve Rusya sefaretheneleri kapılarının dahi kendilerine daima açık bulunmuş olduğuna bakılınca şu Ermeni taifesinin Devlet-i Aliyye hakkında bir gaile çıkarmak azm-i katisinde bulunmuş olduğunda şekk ü şüphe yoktur.

Gamz ve nifaktan başka bir meziyet ve fazileti olmayan şu Ermeni taifesi yakın vakitlere gelinceye değin Devlet-i Aliyye'nin tebaa-i sadıkası zümresinden madud iken bir müddetten beri bir takım teşebbüsât ve hareket-ı bağıyanede bulunulmasının sebep ve hikmeti neticesine gelince bunun şimdiye kadar bir güna hareket-ı şekavetkaraneyetasaddi etmemesi devlet ve millet-i islamiyeye olan meyil ve mücteniden neşet etmeyib ancak dindaşları olan büyük devletlerden birinin olsun himayet ve muavenetini istihsal etmeksizin Ermenistan kıtasında hod be hod icra-yı habaset ve şekavete kıyam edecek olur ise ref-i mazarratı için hariçten asker sevkine ihtiyaç kalmaksızın Ermenistan'ın dahil ve haricinde bulunan ahali-yi islamiyenin gayret ve himmetleriyle gailenin ber-taraf edileceği rana malumu olduğundan şimdiye kadar alenen icra-yı şekavetetasaddi eylemedi yoksa hariçden hiçbir kimsenin muavenetine muhtaç olmaksızın başlı başına icra-yı merama kudret-yab olacağını bilmiş olsa yalnız Devlet-i Aliyye'nin değil belki Dünya'da ne kadar Müslüman var ise bunların dahi vücutlarını ortadan kaldırmağa çalışacağı bir müddetten beri vukua gelen teşebbüsât ve hareketından istidlal olunur.

Ama Ermeni taifesinin bu misüllü şekavat ve teşebbüsatta bulunmasına bizzat Devlet-i Aliyye sebep oldu zira Rum fetretinin evail-i zuhurunda Ağrıboz Hanedanı'ndan galiba Ali Bey'in kavline göre Rumlara kilise yapmağa izin verilmeyib de istedikleri kadar mekteb ve gemi inşa eylemelerine ruhsat verilmesi Rumların baş kaldırmalarının sebeb olduğu gibi yüz bu kadar sene evvel Memalik-i Osmaniye'ye gelen Frenk papaslarının istedikleri yerlerde birer mektebaçub Ermenilerin evladını talim ve terbiye eylemelerine müsaade edilmesi dahi şimdiki halde Ermenilerin baş kaldırıp Devlet-i Aliyye aleyhinde bulunmalarına sebebolub denilse caizdir.

Ve yine Rum fetretinin evail-i zuhurunda hemen bir hamle de Rum eşkiyasının def ü tenkillerine kafi olan Osmanlı ve Arnavut askerlerinin miktar-ı küllisi derhal Mora eşkiyası üzerine sevk olunmayup da müddet-i medide Yanya civarında yekdiğerinin itlafıyla işgal edilip Mora kıtasının büsbütün askerden hali bırakılmasını evvel emrde fetretin devam ve istidadına ve bi'l-ahare Yunan devletinin ihdas ve tesisine vesadr-ı esbak Reşid Paşa zamanında Avusturya elçisi Yüroqş'un teşvik ve tahrikiyle Bosna ile Hersek kıtalarında Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasıyla sureti ahalinin ıslah ahvaline ve hakikaten işbu kıtaların ileride Avusturyalı tarafından suhuletle zabt ve istilasına mader olmak üzere serdar Ömerpaşa büyük bir ordu ile gönderilib o esnada kendi başına Avusturyalıların tecavüzatına mukabele ve müdafaaya muktedir olan cünud-ı İslamiyenintarümar edilmesi Bosna ile Hersek kıtalarının muahheren Avusturya devleti tarafından suhuletle zabt ve istilasına medar kavi olduğu gibi yine o esnada İngiltere elçisi bulunan Kampeng imzasıyla sureti Tanzimat-ı

Hayriye'nin icrasıyla ahalinin ıslah-ı ahvaline hakikaten kuvve-i İslamiyenin zaafına ve bu cihetle vakt-i mine'l-evkat o havalinin İngiltere devleti tarafından zabtına medar olmak üzere Kürdistan'a otuz bin kişiden ibaret bir ordu gönderilib her halde Ermenilerin tedib ve terbiyelerine muktedir olan Burhan Bey'in o havaliden kaldırılması keyfiyeti dahi şimdiki halde Ermenilerin baş kaldırıp hükümet-i seniyyenin idaresinden feryad ve figana başlamalarına sebep oldu.

İşbu Ermeni taifesinin sebep-i ihyası olan Devlet-i Aliyye hakkında icra-yı habaset ve şekavete kudret-yab olub olamayacağı bahsine gelince bunun vatan-i aslisi addolunan Ermenistan kıtası ahalisinin ancak rub' miktarı Ermeni olub küsuru ise harb ve darba muktedir olan ahali-yi İslamiyeden ibaret olduktan başka Ermeni taifesinin efradı bir mezhepte bulunmayıp en mutaassıbları Ermeni küsuru dahi Katolik ve Protestan mezheplerinde bulduklarından yekdiğerine muhalif olan şu mezheb ahalisinin rüesası encam-ı kârın rahatını ve ittifak eylemeleri baid-i ihtimal olduktan başka vech-i meşruh üzere o havalide bulunan Ermeniler tarafından cüzi ve külli bir gûna hareket-ı isyaniyenin vukuunda bunların def'-i mazarratları için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den lüzumu miktar askerinin sevkinden evvel gailenin ahali-yi İslamiyenin gayret ve himmetleriyle ber-taraf edileceği Ermenilerin indinde bile umur-ı müslimedden olmağla kendilerine hariçten muavenet ve himayet edileceğine ilm-i yakın hasıl etmedikçe Ermenistan kıtasında bir gûna hareket-ı şekavet-karaneyetasaddi edemeyecekleri sarih ve aşikardır.

Ermenilerin tervec-i meramlarına Avrupa devletleri tarafından muavenet olunub olunmayacağı bahsine gelince bunların eski hamileri olan Fransa devletinin bundan akdemce Rusyalunun ittifakına talib olması denize düşen yılanın sarılır mesel-i meşhuru muhavvesincahayli vakitten beri kara kuş gibi başına dikilib mülkünün bir kısmını refanzabt eylemek azm-i katisinde bulunan Almanların tecavüzatından emin olmak garzına mebni olub yoksa şu iki devlet beyninde öteden beri olan husumet ve adavetin muahede namıyla yad olunan bir kıta varakparenin imza edilmesiyle derhal ve muhabbete mübeddel olması baid-i ihtimal olduktan başka Fransa devletinin şu zamanda Ermenileri sahabet ve himayet etmekten kendisince ne halen ve ne de istikbalen bir faidenin hasıl olamayacağı ve ale'l-husus İngiltere devletinin rey ve muvafakatı munazzam ve hiç olmaz ise bi-tarafliğimukarrar ve muhakkak olmadıkça Almanların Fransa memalikine tecavüze cesaret edemeyecekleri malumu iken ale'l-umum Avrupa devletlerinin menfuru ve bi'l-husus İngiltere devletinin hasm-ı alenisi olan Rusyaluyamümaşatla Ermenilerin tervec-i meramları için bazı teşebbüsatta bulunması baid-i ihtimal olduğundan şu Ermeni meselesinden dolayı Fransa devleti tarafından bir gûna müdahalenin vukuundan korkulmaz zannolunur.

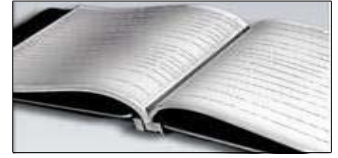
Almanya Devleti ise Ermeni meselesi gibi kendisine müteallık olmayan mesailin faslı için şimdiye kadar sair devletlerin umuru dahiliyesine müdahaleden ictinab edegeldiği emsali delaletiyle müsbet bir keyfiyet olduğundan gerek kendisi ve gerek müttefikleri olan Avusturya

ile İtalya devletleri tarafından şu Ermeni meselesi bahanesiyle bir guna müdahalenin vukuundan korkulmaz.

İngiltere Devleti'nin şu Ermeni meselesinde ne gunaharekat edeceği bahsine gelince öteden beri Devlet-i Aliyye'nin hasm-ı canı olan sair devletler gibi İngiltere Devleti dahi bir aralık şu Ermeni taifesini dolayısıyla sahabet ve himayete teşebbüs eylemiş ise de o vakitten beri sair Avrupa devletlerine nisbetle hadden ziyade büyüdükten başka reviş-i hale göre çoktan beri tahvil-i meslek etmiş olduğundan Avrupa devletlerince umur-ı cüziyeden olan şu Ermeni meselesi bahanesiyle yeniden bir gailenin zuhuruna muvafakat etmez zannolunur. Kaldı ki İngiltere Devleti'nin el-haleti hezihi Başvekili bulunan Galerston gayet mutaassıb ve iddiasında masr-ı muaned olduğundan erbab-ı vukufun kavline göre millet ve devlet hakkında sefer olan İrlanda meselesinin tervicinde bile çalışmakta olduğuna bakılınca şu Ermeni meselesinin dahi taassubuna muvafık surette faslı için ya doğrudan doğruya veyahut Londra Sefaret-i seniyyesi vasıtasıyla hükümet-i seniyyeye bazı tebligat etmesi melhuz ise de kendisi şimdiki halde avam-ı nasın makbul ve mergubu olup yoksa on beş yirmi sene evvel rical-ı devlet ve havas-ı ahali indinde olan kadr ve haysiyeti gereği gibi tenezzül etmiş olduğundan İngiltere Devleti'nin vükela-yı sabıkasından Pit ve Kanin ve Aberdin ve Palmerston Kalerendon ve Derbi ile Bokonsfil vükela-yı saireye nisbetle Devlet-i Aliyye'nin hayırhahları olduğu gibi El-haleti hezihi dahi Salisbury ile ekser taraftarları anların silkine salık olduklarından kendisi ile hem efkarı olan sair ashab-ı nüfuzun bazılarına suver-i münasebe ile müracaat olunur ise ne Ermenilerin neşriyat-ı mazarrasından ve ne de Gladiston'un taassubundan dolayı bir güne fenalığın zuhurundan korkulmaz.

Şu Ermeni taifesinin hem komşu hem de dindaşı olan Rusya Devleti ise vech-i meşruh üzere gamaz ve nifaktan başka bir meziyet ve fazileti olmayan şu Ermeni taifesini değil methigerek mevkii ve gerek nüfus cihetiyle anın ma-fevkinde bulunan Bulgar taifesini sahabet ve himayet etmekten bile memulü vechi üzere müstefidolub olamayacağı dersini mahlube-i ahire akibinde Berlin'de teşekkül eden Meclis-i Meşveret'te okuyub ezberlemiş ve netayic-i tabiiyesini dahi Bulgaristan'ın dahil ve hariçte defaatle görmüş olduğundan bundan böylesine bu misüllü teşebbüs ve harekatta bulunması hilaf-ı memul ise de kendisi öteden beri Devlet-i Aliyye'yi izrar etmekle meluf olmadığından büyük Napolyon zamanında Paris'te elçisi bulunan Poçoriborgon'un Avrupa devletlerinin ahvali ile bazı teşebbüsüne dair devletine göndermiş olduğu mufassal bir kıta tahriratında “ İngiltere parlamentosu azasından Palmerston nam zatın dirayet ve metaneti cihetiyle Ahd-i garibde vükela-yı devlet meyanında teferrüd etmesi ihtimalat-ı kaviyyeden olmağla kendisi şimdiden ele alınacak olur ise ileride devletimize aid olan mesalihin matlube-i muvafık surette tesviye edilmelerine medar olabileceğinden bir an evvel icra-yı icabına teşebbüs edilmesi hususunun tavsiye kılınmış olduğuna bakılınca Rusya Devleti'nin öteden beri Avrupaca ve bi'l-husus Devlet-i Aliyyece olan tasavvurat ve teşebbüsünün icrasına Avrupa devletleri tarafından vuku'u melhuz olan

müdahalatın ref'ine medar olmak üzere ekser devletlerin ve ale'l-husus İngiltere Devleti'nin vükelası müstefzâtından birer zat ele alınıb anın vasıtasıyla tervic-i merama cehd ve ikdam edegeldiği gibi muharebe-i ahirenin ilanı sırasında dahi İngiltere'nin başvekili bulunan Galerston'u bazı vesait-i mezbureisti'malıyla iğfal ve anın vasıtasıyla İngiltere Devletince gereği gibi hükm ve tesiri olan efkar-ı umumiyeyi Devlet-i Aliyye aleyhine tahrik edib bu suretle İngiltere Devleti'nin harbin hitamına değin seyirci kalmasın asebeb olduğu gibi bundan böyle dahi şu Ermeni taifesi bahanesiyle Devlet-i Aliyye için yine bir gaile çıkarmağa çalışacağında şüphe yok ise de bu babda Almanya ile mütteliklerinin ve bi'l-husus İngiltere Devleti'nin muvafakatı munazzam olmadıkça hod be-hod icra-yı fiiliyata cesaret edemeyeceği emsali delaletiyle müsbet bir keyfiyet olduğundan şu Ermeni taifesi için Devlet-i Aliyye'nin en büyük düşmanı olan Rusya Devleti'nin müdahalesinden dahi korkulmaz zannolunur.

Katibe-i ahvalde emrû ferman şevketlükü dretilümehabbetlü veli nimet-i bi-imtinanımız padişahımız efendimiz hazretlerindedir. 7 Şaban 1310- 24 Şubat 1893
Kulları Şura-yı Devlet muavinliğinden mütekaid

Mehmed El-Mansur

3. MEHMED MANSUR EFENDİ LAYİHASININ TAHLİLİ

Bilindiği gibi Devlet-i Aliyye'nin uğradığı zararların tamamı hukukunu gasp etmek için fırsat kollayan açık düşmanları tarafından yapılan girişimlerin ve hareketlerin sonucu olup, ara sıra memleket içinde meydana gelen isyan hareketlerinin çoğu bile ya düşmanlık tohumu evvelce devlet tarafından ekilmiş ya da oluştuktan sonra devam ve şiddetine onlar tarafından gayret edildiği açıktır. Büyük devletlerden başlayarak, küçük hükümetlere ve hatta bazı aşağı tabakalara varıncaya kadar bunların hemen tümü birer vesile ve bahane ile Devlet-i Aliyye'ye zarar vermek kesinliğinde bulunup bunların çoğunun durumları ile düşünce ve hareketleri bilindiğinden burada bunlara dair açıklamalardan kaçınılarak son savaştan sonra büyük devletlerin üyelerinden ibaret olarak Berlin'deki özel meclisin görüşmeleri sonucunda verilen karar zorunlu olarak Devlet-i Aliyye üyeleri tarafından da kabul edilmiş olduğundan en az 25-30 sene geçinceye kadar devletin hukukuna dokunulmayacağı söylenmişse de savaşın zararlarının karşılanması için eski duruma dönülmesi taleplerinin karşılanması için gerekli önlemler alınmadan önce yeniden ortaya çıkan düşmanların bir kısmı dindaşları olan devletlerin koruma ve yardımlarına dayanarak devletin topraklarından bir kısmını ayırarak kendilerine ait bir devlet kurmak istemekte ve bazıları da hükümetin idaresini sekteye uğratarak gönüldeşlerine uygun hareket ediyorsa da bunlar yer yer arzularına ulaşma

kuvvetine sahip olmadıklarından Avrupa devletleri arasında hüküm ve nüfuz sahibi olan devletlerin yardımını sağlamak amacıyla birtakım şeytani önlemleri almaya başladılar.

Devlet-i Aliyenin şu düşmanları arasında bozucu ve karıştırıcı olarak görünen Ermeni tayfası olup, bunların bu yolda olan girişimleri ise zannıma göre Devlet-i Aliyye'nin öteden beri hasmı olan büyük devletlerin karışmalarına karşılık olduğundan bu konuda gerekli önlemler alınmayacak olursa daha sonra Avrupa devletleri tarafından müdahale olunacağı daha önceki emsali olaylardan anlaşıldığından bunun düşünce ve hareketine dair araştırma ve görüşlerimi aşağıda açıklamaya cüret eyledim şöyle ki;

Ermeni tayfasının asıl vatani sayılan Ermenistan; deniz, büyük nehirler ya da yüksek ve sarp dağlarla çevrili olmayıp, her bir tarafı açık olduğundan eski zamanlardan beri doğudan batıya göç eden kavimlerin yolu üzerinde bulunduğundan, mal ve mülklerini zapt etmek için küçük ve büyük ordular tarafından istila edildiğinden, bu istilalara karşı koyabilecek bir hükümet oluşturulamamış, ara sıra ortaya çıkan baskın egemenlerin idaresinde kalarak İslamdan önce İran ve Romalıların defalarca işgaline uğramış olan Ermeni tayfası eski zamanlardan beri egemen olduğunu iddia eylese de edebiyat, eğitim ve güzel sanatlara dair dikkat çeken bir eser bırakmadıkları gibi bunlara ait bir tarihçe bile henüz yazılmamıştır.

Hakir ve zelil olduğu halde bir süreden beri kendisini dev aynasında görmeğe alışmış olan Ermeniler, öteden beri koruyucuları bulunan bazı devletlere başvurarak Osmanlı ülkesinde başka bir hükümet kurmak kararında bulunup, bu amacının gerçekleşmesi için Rum karışıklığının ortaya çıkmasına araç olan Eterya adlı gizli Rum Cemiyeti gibi gizli bir Ermeni cemiyetinin düşünce ve girişimine tabi diğer fesatlar gibi gizli tutulduğundan bu gibi maddelere dair bilgilere ulaşamadığından önce Ermeni okulu öğrencilerinin sınavında hazır bulunmak üzere çağrılan Lamartin'in huzurunda okul müdürü tarafından söylenen nutukta; "*Ermeni milleti eski bağımsızlığını kazanmak için Fransa'nın koruma ve yardımını bekler*" ibaresi açıkça beyan kılınarak kuyumculuk ve ticaret işlemlerinden dolayı vekiller ve devlet adamları arasında yer alan ve özellikle de Mithat Paşa'nın özel müsteşarı Odyan Efendi, Adliye müsteşarı Vahan, Çamiç Ohannes, diğer Ohannes ve Yaver Paşa ile benzeri Ermenilerin ara sıra kullandıkları dilleri ile Fransa ve Rusya Sefaretinin kapılarının kendilerine daima açık olduğuna bakılınca şu Ermeni grubunun devlet aleyhine bir kargaşalık ve bela çıkarmak istediğine hiç şüphe yoktur.

Kargaşa ve iki yüzlülükten başka bir yetenek ve erdemi olmayan şu Ermeni takımı yakın zamanlara kadar Devlet-i Aliyye'nin sadık tebaasından sayılmakta iken bir müddetten beri bir takım isyan girişiminde bulunmalarının nedenine gelince bunun şimdiye kadar eşkiyalığa dönüşmemesinin nedeni devlet ve İslamlara meyil ve uyumlarından kaynaklanmayıp, dindaşları olan büyük devletlerden birinin yardımını sağlamadan Ermenistan bölgesinde yer yer huzursuzluk ve eşkiyalığa başlayacak olursa dışarıdan asker gönderilmesine gerek kalmaksızın İslam halkın yardım ve gayretiyle kalkışmanın ortadan kaldırılacağı bilindiğinden

şimdiye kadar açıkça eşkiyalığa başlamadı yoksa dışarıdan yardım almaksızın amaçlarına ulaşabileceklerini bilseler yalnız Devlet-i Aliyye'nin değil Dünya'da ne kadar Müslüman varsa tümünün varlıklarını ortadan kaldırmağa çalışacağı bir süreden beri meydana gelen girişim ve hareketlerden anlaşılır.

Ama Ermenilerin Bunun gibi eşkiyalık ve girişimlerde bulunmasına bizzat Devlet-i Aliyye sebep oldu. Çünkü Rum İsyanının ortaya çıkmasından önce Ağriboz hanedanından Ali Bey'in belirttiğine göre Rumların kilise yapmalarına izin verilmeyip de istedikleri kadar okul açmalarına ve gemi yapmalarına ruhsat verilmesi Rumların baş kaldırmalarına sebep olduğu gibi yüz yıldan fazladır Osmanlı ülkesine gelen Frenk papazlarının istedikleri yerde okullar açarak Ermeni çocuklarını eğitmeleri de Ermenilerin ayaklanmalarına neden olmuştur denilse yerindedir.

Yine Rum isyanından hemen önce Osmanlı ve Arnavut askerleri Mora eşkiyası üzerine gönderilmeyerek Yanya'da birbirleri ile uğraştıklarından, Mora askersiz kalmış ve bu durum da Yunan devletinin kurulmasına neden olmuş ve eski sadrazam Reşit Paşa zamanında Avusturya elçisinin teşvikiyle Bosna-Hersek'te Tanzimat hükümleri uygulandığından bu bölgeler esasında ileride Avusturya'nın işgalına hazırlanmış ve o esnada İngiltere elçisi bulunan Camping'in isteği ile Tanzimat'ın uygulanması ile ahalinin durumlarının düzeltilmesi gibi istekler gerçekte İslam kuvvetlerinin güç kaybetmesine ve bunun sonucunda da o bölgenin İngiltere tarafından işgal edilmesine ön hazırlık olmak üzere Kürdistan'a otuz bin kişiden ibaret bir ordu gönderilip, Ermenileri bastırmakla görevli Burhan Bey'in ortadan kaldırılması da Ermenilerin baş kaldırmalarına neden oldu.

Ermenilerin, Devlet-i Aliyye'ye karşı eşkiyalık yapabilme kudretine gelince, bugün Ermenilerin asıl yurdu olan Ermenistan'ın ancak ¼'ü Ermeni olup, geri kalanları ise İslam nüfustan oluştuğu gibi Ermenilerin mezhepleri de birbirinden farklı ve bunlar kendi aralarında kavgalıdır. Dışarıdan kendilerine yardım gelmediği sürece bunların ayaklanmaya kalkışamayacakları açıktır.

Ermenilerin isteklerine Avrupa devletleri tarafından yardım olunup olunmayacağı konusuna gelince bunların eski koruyucuları Fransa devletinin bundan önce Rusya'nın ittifakını istemesi, "denize düşen yılanı sarılır." Sözünde olduğu gibi karşısında bulunan ve topraklarında gözü olan Almanların hücumundan emin olmak isteğine yönelik olup, yoksa iki devlet arasında öteden beri olan düşmanlığın anlaşma adıyla anılan bir kağıt parçasının imzalanması ile derhal dostluğa dönüşmesi uzak bir olasılık olmakla birlikte, Fransa'nın Ermenileri korumasında kendisi için ne şimdi ne de gelecekte bir yarar elde edemeyeceği ve özellikle İngiltere'nin oluru ya da tarafsızlığı olmadan Almanların Fransa'ya saldıramayacağı bilinirken genellikle Avrupa devletlerinin nefret ettiği ve özellikle İngiltere devletinin aleni hasmı olan Rusya'ya yaklaşmaları Ermenilerin amaçlarına ulaşmaları için izleyecekleri yanlış

bir yol olmakla birlikte, Ermeni sorunundan dolayı Fransa'nın müdahalesinin gerçekleşemeyeceği zannedilir.

Almanya ise Ermeni sorunu gibi kendisiyle ilgili olmayan bir sorunun çözümü için şimdiye kadar diğer devletlerin iç işlerine karışmadığı için gerek kendisi gerekse müttefikleri olan Avusturya ve İtalya tarafından da Ermeni sorunu bahanesiyle bir müdahaleden korkulmamalı. İngiltere'nin Ermeni sorununda nasıl hareket edeceği konusuna gelince öteden beri Devlet-i Aliyye'nin can hasmı olan Ermenileri diğer devletler gibi bir aralık İngiltere de dolaylı olarak korumaya teşebbüs eylemiş ise de o zamandan beri diğer Avrupa devletlerine oranla çok fazla geliştiğinden, Avrupa devletleri için basit ve küçük bir konu olan Ermeni sorunundan dolayı yeni bir huzursuzluğun çıkmasını istemez zannolunur. Kaldı ki İngiliz Başvekili Galerston oldukça tutucu ve inatçı olduğundan birlikişilerin sözlerine bakmaksızın millet ve devletin varlığı hakkında önemli bir yer tutan İrlanda meselesinin çözümünde bile çalışmasına bakılınca, Ermeni sorununun da görüşlerine uygun çözülmesi için doğrudan doğruya ya da Londra Sefareti aracılığıyla hükümete bazı bildirimlerde bulunması beklenirse de kendisinin on beş yıl önce halk arasındaki itibarı azalmış olduğundan İngiltere'nin eski bakanlarından Pit, Kanin, Aberdin, Palmerston, Kalerendon, Derbi ve Bokonsfil diğer bakanlara göre Devlet-i Aliyye'nin iyiliğini isteyenler olduğu gibi bununla birlikte Salisbury ile taraftarlarının çoğunluğu onların yanında yer aldıklarından onlarla aynı düüncede olan nüfuz sahiplerinin bazılarında uygun bir şekilde başvurulursa, ne Ermenilerin zararlı yayınlarından ne de Gladiston'un taassubundan dolayı fenalığın ortaya çıkacağından korkulmaz.

Şu Ermeni tayfasının hem komşusu hem de dindaşı olan Rusya devleti ise açıklandığı üzere kargaşalık ve bölücülükten başka bir meziyeti olmayan Ermeni tayfasını korumak şöyle dursun, gerek konum ve gerek nüfus yönünden Ermenilerden çok daha fazla olan Bulgarları korumakla çıkarlarına ulaşip ulaşamayacağını bile Berlin'de toplanan danışma meclisinde okuyup ezberlemiş ve doğal sonuçlarını da Bulgaristan'ın içinde ve dışında çok kez görmüş olduğundan bundan böyle bunun gibi girişimde bulunması amacına aykırı ise de kendisi öteden beri Devlet-i Aliyye'yi zarara uğratmayı amaç edinmiş olmadığından Büyük Napolyon zamanında Paris'te elçi bulunan Poçoriborgon'un Avrupa devletlerinin durumu ile girişimlerine dair devlete göndermiş olduğu bir yazısında “ İngiltere Parlamentosu üyesinden Palmerston adlı kişinin güvenilir ve dirayetli olmasından dolayı gelecekte yapılacak anlaşmada devlet temsilcileri arasından seçilmesi yüksek bir olasılık olduğundan, kendisi şimdiden ele alınacak olursa ileride devletimizle ilgili problemlerin lehimize çözümlenmesinde yardımcı olabileceğinden, bir an evvel gereğinin yapılması için harekete geçilirse, Rusya'nın öteden beri Avrupaca ve özellikle Devlet-i Aliyyece olan düşünce ve girişimlerinin uygulanmasına Avrupa devletleri tarafından yapılması beklenen müdahalenin kaldırılması ve engellenmesi için devletlerin çoğunun ve özellikle İngiltere devletinin ileri gelen temsilcilerinden birer kişi ele alınıp onların yardımı ile amaçlarına ulaşılacağı gibi

son savaşın ilanı sırasında da İngiltere'nin Başvekili bulunan Galerston'un bazı araçlar kullanarak, İngiltere üzerinde etkisi olan kamuoyunu Devlet-i Aliyye aleyhine kışkırtmak suretiyle İngiltere'nin savaşın sonuna kadar seyirci kalmasına neden olduğu gibi bundan böyle de Ermeni meselesi bahanesi ile Devlet-i Aliyye için yine bir kargaşalık çıkaracağına şüphe yok ise de bu konuda Almanya ile müttefiklerinin ve özellikle de İngiltere'nin onayı olmadıkça düşüncelerini uygulamaya sokmaya cesaret edemeyeceği geçmişteki örneklerden anlaşıldığından Ermeni sorunu için Devlet-i Aliyye'nin en büyük düşmanı olan Rusya devletinin de müdahalesinden de korkulmaz zannolunur. Demektedir.

SONUÇ

Ermeni meselesinin başlangıcı sayabileceğimiz “Anadolu İslahatı” konusunun; büyük devletlerin gelişme ihtirasları ve nüfuz politikaları yüzünden ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu için de en yüksek hayat standardına sahip unsurlardan biri olan Ermeniler, herhangi bir baskı altında olmayıp, bilakis nazırlık, büyükelçilik, müsteşarlık, yargı organları ve çeşitli meclis üyeliği gibi imparatorluğun en üst kademelerindeki idareci kadrolarda görev yapmışlardır.⁶ Ermeni toplumunun yeniden organizasyonuna sağlamak üzere, 30 Mart 1863 (9 Şevval 1279) tarihinde ilan edilen Nizamname-i Millet-i Ermeniyan'ın tatabiki ile, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statülerine daha sağlam esaslar getirilmiş oluyordu.⁷ İlanından sonra bütün mahalli idarelerde geniş Diğerk taraftan Ermeniler, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin ölçüde görev almayabışlamış bulunuyorlardı.⁸ Buna rağmen Ermeni ileri gelenleri, Avrupa devletlerinin Anadolu toprakları üzerinde oynadıkları oyunlara alet olmaktan kurtulamamışlardır.

Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti -ilk defa bir etnik unsurdan bahsederek- Ermeniler lehine ıslahatlar yapılacağı taahhüdünde bulunmuştu. Bu durum artık Ermeni sorununu uluslararası bir konuma taşımıştı. Öncesinde Osmanlı Devleti meseleyi daha çok yerel hadiseler olarak görüyordu. Sonrasında ise kontrolün kendi ellerinden kaydığı endişesine kapılacaktır devlet. Avrupalıların Berlin'de taahhüt edilen ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesi talepleri, Ermenilerin benzer beklentileri karşısında Osmanlı Devleti

⁶Y.Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953, İstanbul 1953, s. 38.

⁷Düstur, Tertip 1, C. 2, İstanbul 1285, s. 938-965.

⁸Mesrop K. Krikorian, Armenians in The Service of The Ottoman Empire 1860-1908, London 1978, p. 2.

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Özel Sayı 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

ıslahatlar hususunda daha yavaş davranmıştı. Çünkü devlet bu ıslahatların bölgede Ermeniler için "özerk" bir yapı oluşturacağı endişesini taşıyordu.

Mehmet Mansur Efendi layihasında, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni olaylarının başlangıcını Yunan İsyanlarına kadar götürerek, Ermenilere yeni okullar açma hakkının tanınmasını ve bu okullarda özellikle Fransız papazların ders vermesine izin verilmesinin ileride gerçekleşecek olaylara zemin hazırladığını söylemektedir. Bunda da devletin büyük bir hata yaptığını belirtmektedir.

Mehmet Mansur Efendi Ermeni coğrafyasını, Ermenilerin ruh durumlarını, daha sonra da büyük devletlerin Ermeni politikalarını, birbirleriyle olan ilişkilerini bu devletlerin Ermenilere yaklaşım tarzlarını belirttikten sonra Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi için izlemesi gereken politikayı II. Abdülhamit'e sunmuştur.

KAYNAKÇA

- BOA, Y. EE. 8/24.
- Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C 3, İstanbul 1975, s. 105-106.
- Çark Y., Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953, İstanbul 1953.
- Düstur, Tertip 1, C. 2, İstanbul 1285, s. 938-965.
- Kodaman Bayram, Ermeni Macerası, Isparta 2001.
- Krikorian Mesrop K., Armenians in The Service of The Ottoman Empire 1860-1908, London 1978.
- Küçük Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, İstanbul 1986.

EK:

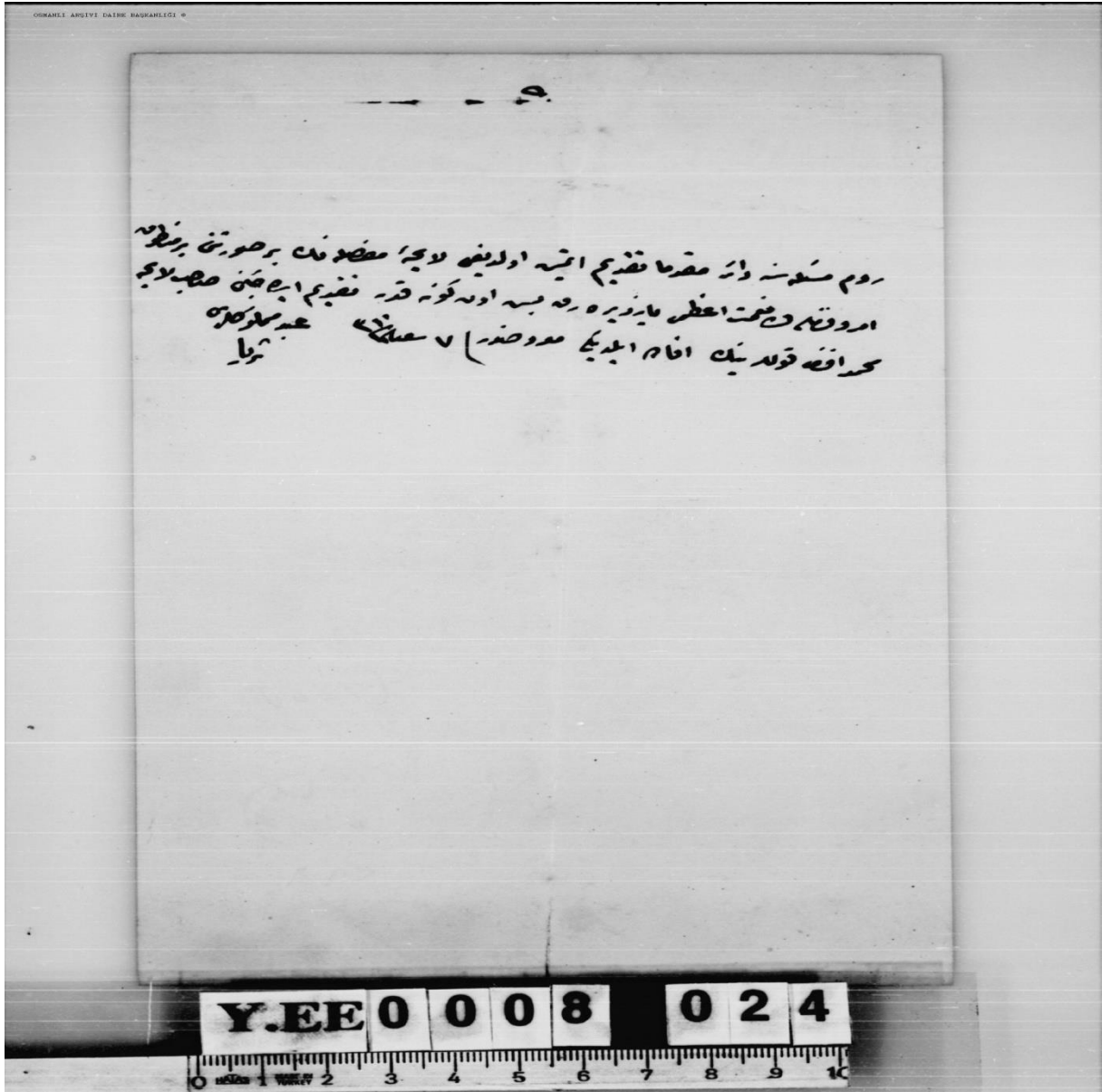

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

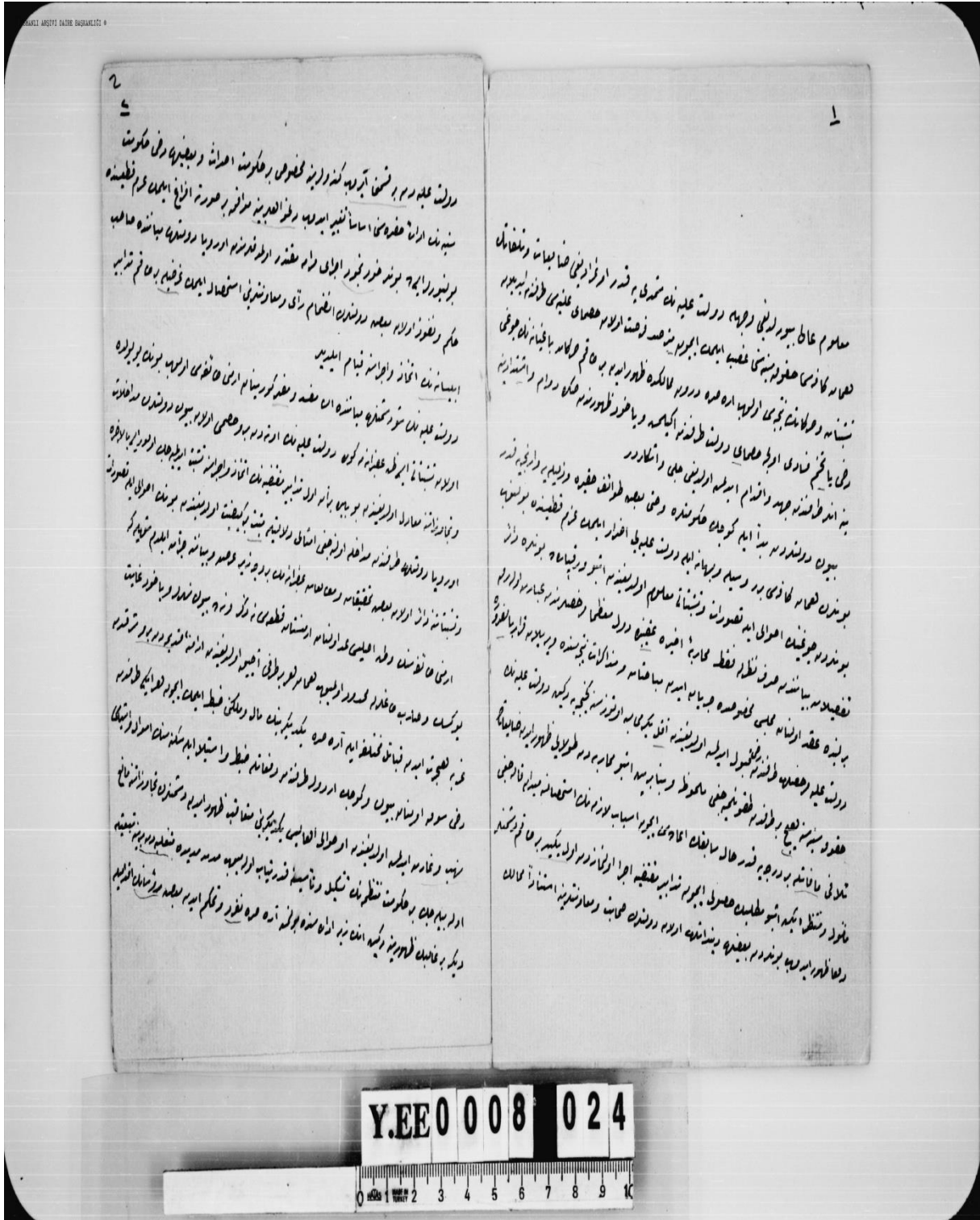
Özel Sayı 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

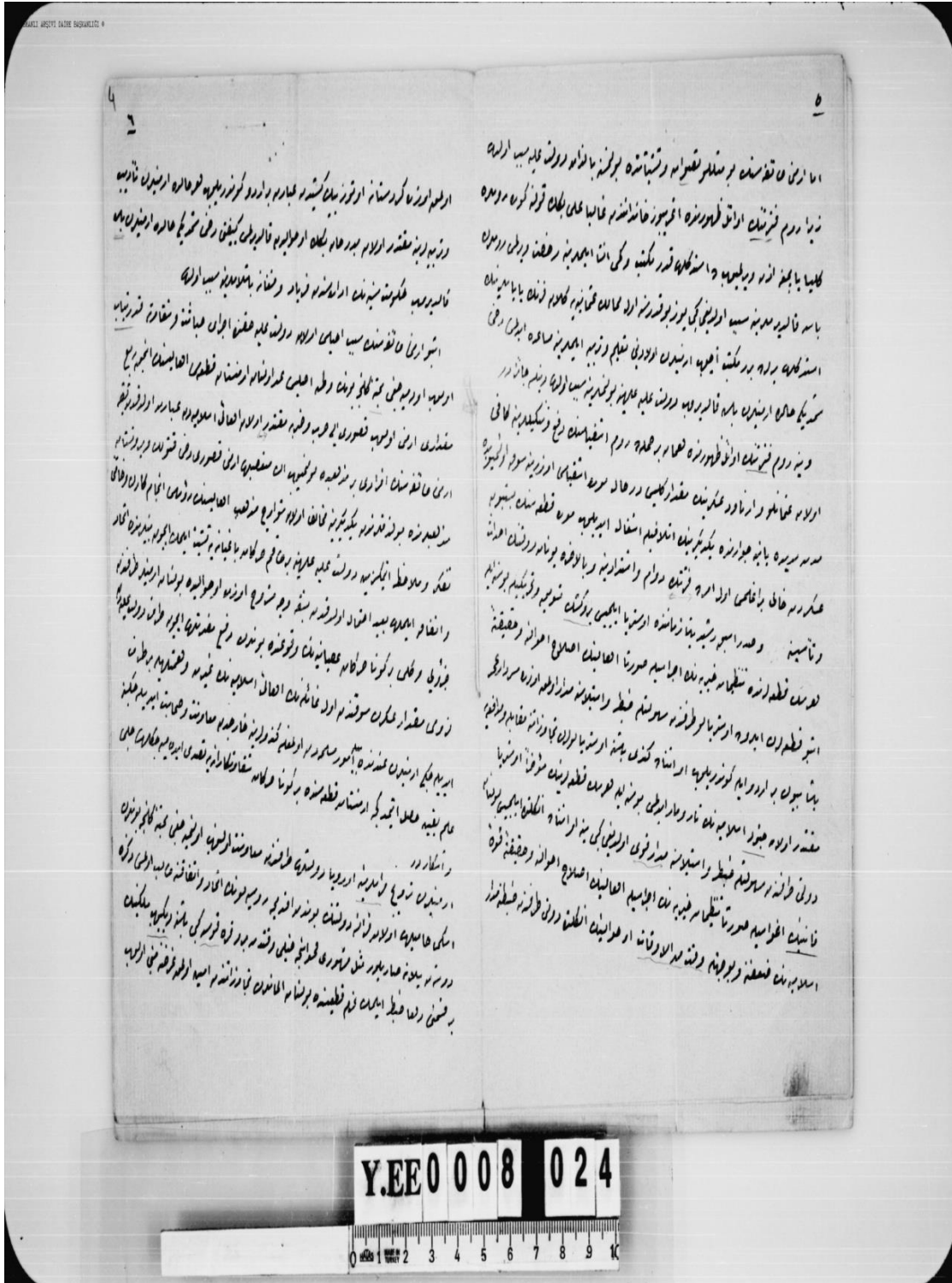

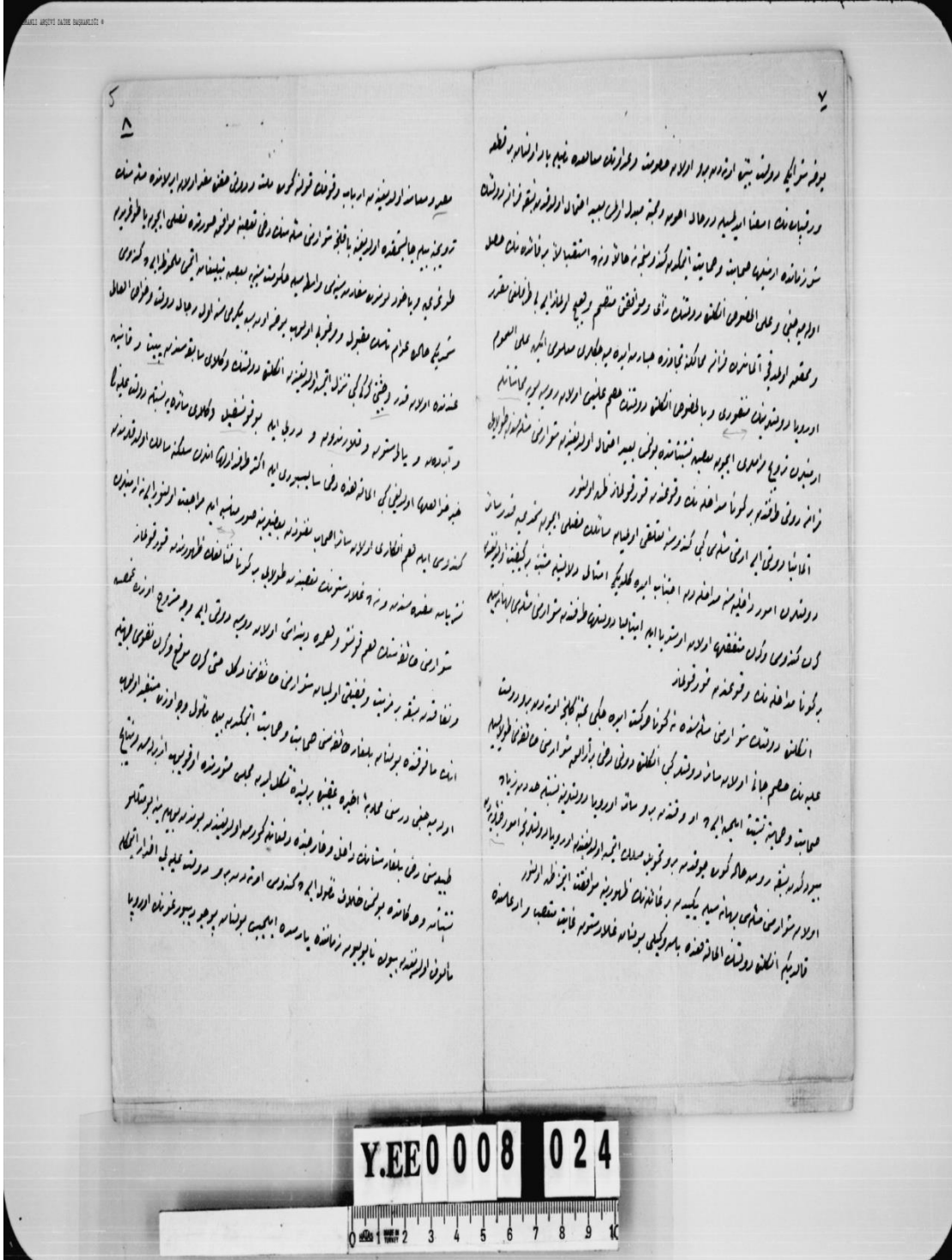
BOA. Y.EE. 8/24 Mehmed Mansur Efendi'nin Layihası

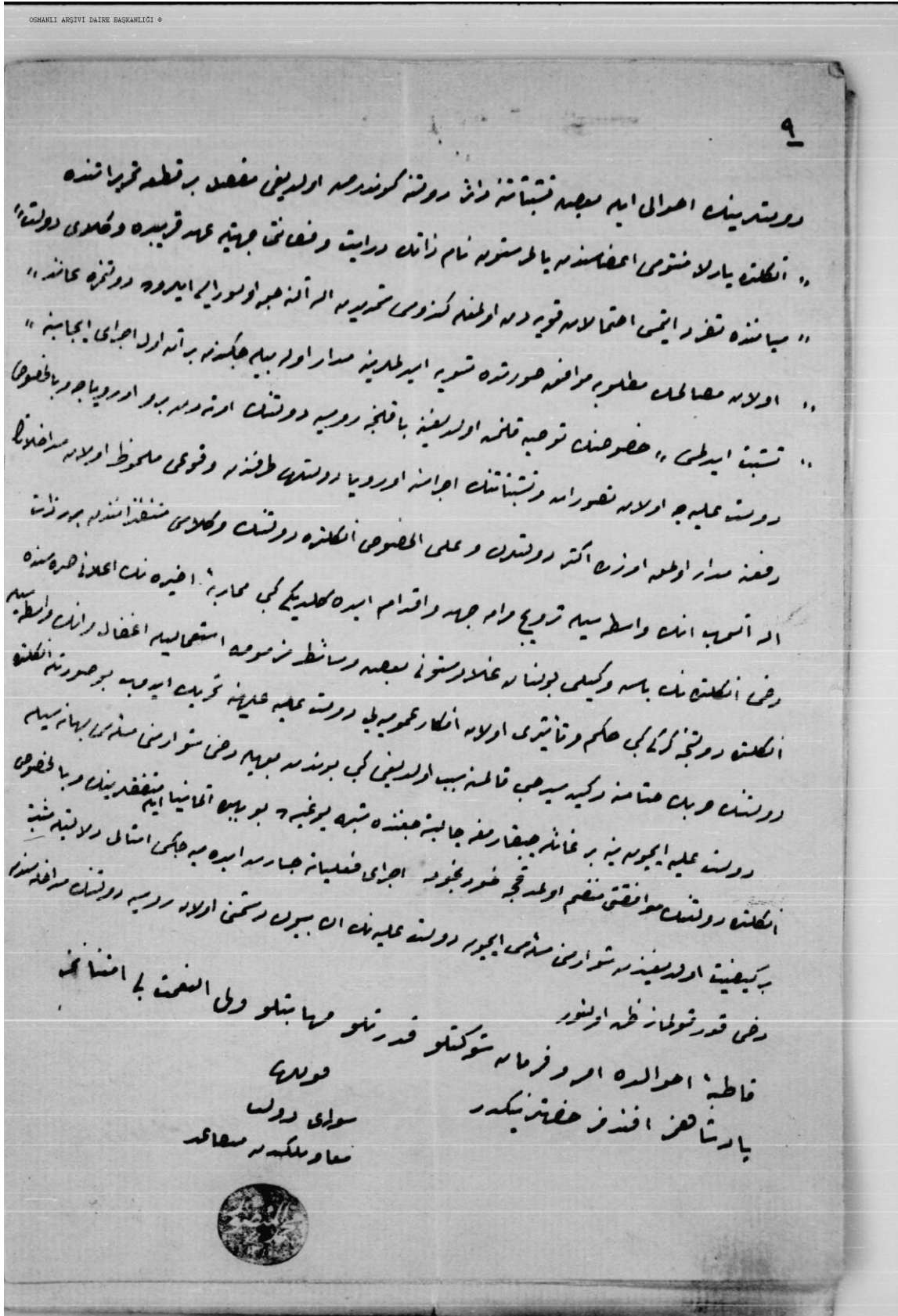

Y.EE0008 024

YEE0008 024